УДК:821.512.154:39:37.013
DOI: 10.35254/bhu/16948130_2021_55_14

Кенжешев К.,
К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕ ОРТО МЕКТЕПТЕ ОКУТУУНУН ЭГЕМЕНДҮҮЛҮКТӨН КИЙИНКИ ОКУУ СТАНДАРТЫНДА ОРУН АЛЫШЫ ЖАНА ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Кыскача мазмуну

Макалада орто мектептерде кыргыз адабиятын этнопедагогикалык негизде окутуунун эгемендүүлүк-төн кийинки окуу стандартында ээлеген ордукаралат. Өлкөнүн эгемендүүлүгүнөн кийинки орто мектеп-те окуу стандарты жаңыланып, ага байланыштуу проблемалар пайда болгону, анын бири этнопедагогика экендиги улуттук жалпы билим жана тарбия берүүнүн соңку стандартына негизделип түшүндүрүлөт. Өз-гөчө өлкөдө жаш муундарды улуттук иденттүүлүктө тарбиялоо милдеттери компетенцияларга байла-ныштырылып чечмеленет. Ал көркөм чыгармалардын идеялык мазмунунда терең орун алып, баланын өсүп жетилүү үчүн кандай таасир берүүчү этнопедагогиканын мүмкүнчүлүгү окуу стандартында аныкталган компетенцияларга тиешелүү маселелердин чегинде мисалдар менен түшүндүрүлөт. Проблема акыркы мезгил-дерде окуу процессине кирген парадигмалар менен байланыштырылып талдоого алынат да, анын практикалык иштердин чегинде түзгөн ыңгайсыз жагдайлары эмне себептен болгонун аныктоого аракеттер жасалат.

Түйүндүү сөздөр: *адабият сабагы, элдик педагогика, этнопедагогикалык билим берүү, этномаданий түшүнүктөр, жогорку класстын маданий компетенциялары, социалдык-инсандык компетенциялары, мамлекеттик стандарт, предметтик стандарт, окуу планы, мектеп.*

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ НА ОСНОВЕ ЭТНОПЕДАГОГИ И ЕГО МЕСТО В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ СТАНДАРТЕ ПОСЛЕ ОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В статье исследуется место преподавания кыргызской литературы на этнопедагогической основе в средней школе в образовательном стандарте в годы независимости. За годы независимости образовательный стандарт страны обновился, и, в связи с этим, возникли проблемы обучения и воспитания детей на этнопедагогической основе. В частности, воспитание подростков в национальный идентичности определяется компетенциями. Определяется место этнопедагогики в идейном содержании художественного произведения, связь с компетенциями в образовательном стандарте и роль в воспитании и развитии ребёнка. Анализируется взаимосвязь этнопедагогики и парадигмы учебного процесса в последние годы и причины возникновения проблемы в рамках практической работы. Учитель начальной школы должен обладать необходимыми компетенциями, поэтому он обязан иметь специальную этнопедагогическую подготовку.

Ключевые слова: *урок литературы, народная педагогика, этнопедагогическое образование, этнокультурные понятия, культурные компетенции старших классов, социально-личностные компетенции, государственный стандарт, предметный стандарт, учебный план.*

THE PLACE OF TEACHING KYRGYZ LITERATURE ON AN ETHNO-PEDAGOGICAL BASIS IN SECONDARY SCHOOLS IN THE EDUCATIONAL STANDARD DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE AND ITS PROBLEMS

Abstract

The article examines the place of teaching Kyrgyz literature on an ethno-pedagogical basis in secondary schools in the educational standard during the years of independence. During the years of independence the educational standard of the country has been updated, and in this regard, the problems of teaching and educating children on an ethno-pedagogical basis have arisen. In particular, the education of adolescents in the national identity is defined by competencies. The place of ethnopedagogy in the ideological content of the work of fiction, the relationship with the competencies in the educational standard and the role in the upbringing and development of the child are defined.

Key words: *literature lesson, folk pedagogy, ethno-pedagogical education, ethno-cultural concepts, high school cultural competencies, socio-personal competencies, state standard, subject standard, curriculum.*

Кыргызстанга келген эгемендүүлүктүн «шарапаты» орто мектепте предметтерди учурдун талабына ылайык окутуу маселесине өзгөчө мамиле керектигин педагогикалык чөйрөнүн алдына койду. Ал мурда адабият сабагында колдонууга «мүмкүн» деген түшүнүктөр — эл арасында колдонулуп жаткан адамдын социалдык кызыкчылыктарына жооп издөө, көркөм чыгармадагы образдын ордуна өзүн «коюп көрүү менен» кырдаалга баа берүү, талдоо учурунда башка тараптардын да кызыкчылыктарын эске алуу, автор андай сюжет аркылуу эмнени айткысы келгенин, ал позициядан карап көрүү зарылдыгын табуу, эл арасында буга окшош окуя болсо, ага кандай мамиле кылуу ж.б. инсандык белгилерди аңдаштырууну эми адабий чыгармалар аркылуу социалдык жана инсандык жактан окуучулардын компетенцияларын аныктоону аталган предмет боюнча сабактарга киргизүү керек экендигин ачыктады. Анын негизинде бардык орто билим берүү мекемелеринде көркөм чыгарманы ушундай ык-усулдарда окутулушу социалдык зарылдыктан келип жаткан соң, адабият сабагы окутуу процессинде мурда колдонулуп келген тажрыйбаларды өркүндөтүү аркылуу кыргыз элинде далай кылымдан бери колдонулуп бүгүнкү жеткен билим берүүнүн ыйык салттарын кайрадан жандандырып, азыр да инсанга иш-билги (компетенция катары) көндүмдөрдү чыгармага таянып үйрөтүү билим менен социалдык чөйрөнүн ортосунда ички катышты түзүп, билим сапатын жакшыртчу иштердин мазмунуна кошуу керектигин көрсөттү. Андай сапатка жетүү үчүн кыргыз адабиятын окутуунун методикасында мурда иштелген «үлгү сабактарды» азыркы учурга ылайык билим берүүнүн башаты катары карап, социалдык чөйрөдө болуп жаткан проблемага «жол табуучу» багытта өркүндөтүү иштерин түзүү маанилүү экенин да туюндурду.

Окутуу менен байланышкан андай маселе көркөм адабиятта берилген кыргыз баласы сөзсүз таанып-үйрөнүүгө милдеттүү негизги булак экенин окуучуга жеткирүү жана эл өзү кылымдар бою кармап келген «улуттун рухий кодекстерине» (С. Рысбаев) баштоочу жолдун «көзүн» ачат. Ал кыргыз педагогикасында аткарылган болгон-бүткөн жумуштарды кайрадан карап чыгып, алардын арасынан окуучуларга керек окутуунун мазмуну менен формасын балага жетиштүү билим берүүгө пайдалануу да кечиктирилгис милдеттердин бири экенин ачыктап, азыркы педагогикалык процесстин өзүнчө бир багытын түзүп барат. Ал эми мындай проблеманы окуу процессине киргизүү жолдору жылбай турат, анын себеби Кыргыз Республикасы эл аралык билим берүү стандарттарын кабыл алып, сабактарды кредиттик технологиянын талаптарында уюштуруп, биринчи кезекте инсанга көйгөй жараткан маселелерди жеринде чечүү жолдорун караштыруусу менен өлчөнө турган билимди окуучуга сапаттуу жеткирүүнүн теориялык көз карашы — педагогикалык парадигмасы иштелип, баланы мүнөзүнө жараша «үйрөтүү жолдору», тилекке каршы, иштелип чыга элек.

Проблеманын чечилишин изилдөө жолдорунун кечеңдеши б.а. улам кийинки жылдарга жылдырылышы ошол жылдардын балдарга билим берүүдө «бош кеткенин» көрсөтүү менен борбор жана региондордогу билим-тарбия берүүнүн ортосунда айырмачылыкты пайда кылып койду. Рыноктук мамилелерде окуучунун билимге болгон талабы кантип өзгөрсө, предметтерди окутуу багытында иштердин илимий-педагогикалык жактан жабдылышына да ушундай эле өзгөрүү болушун күткөнү байкалат. Билим берүү мекемелери мындай иштер бар экенин азыр педагогикалык коомчулукка активдүү аралаша баштаган аккредитациялоо жумуштары аркылуу жаңыдан түшүнгөндүктөн, инсанга багыттап окутуу башта иштелген методика илиминен вариативдүү жолдорду, ык-усулдарды пайдаланууга чакырык таштап жатканы байкалат.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын ички кыймылы окуу процессине керек маалыматтарды сырттаналып келип жатканы менен бул окутуу тармактарына терең сиңбей, ал эми ошол тарапка ооп кеткендер улуттук кызыкчылыктарга негизделген турмуштук «жоболордон» алыстап кетип, билим менен социалдык муктаждыктардын ортосуна байланыш түзүп бере албай, окуучу инсан катары колдонуучу билимдин сапатын таанууга, аны боло келчү турмуш-тиричиликте пайдалануу формаларын айкындоого жол-жоболор адистештириле албай турат. Ошол себептен мурункуларды пайдалануу же тану кандай кыйынчылык жаратса, адабий билимди үйрөтүүдө керектелүүчү критерийлерди туура жолго коюу да ошондой эле маселени көтөрүп жатат. Ал Кыргызстанда жалпы орто билим берүүчү мектептердин 10–11 — класстары үчүн түзүлгөн кыргыз адабияты боюнча предметтик стандартында белгиленген: «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлунан № 403-Токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандартынын негизинде түзүлгөн.

Бул стандарт окуучуну “Кыргыз адабияты” окуу предметинин каражаттары менен “Искусство” билим берүү тармагынын максаттарына ылайык тарбиялоонун, өнүктүрүүнүнжана окутуунун жалпы стратегиясын аныктайт, предметти өздөштүрүүгө коюлганталаптардын жыйнагын камтыйт жана Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилет. Стандарттын жаңылыгы предмет биринчи жолу “Искусство” билим берүү тармагына кошулганы болуп саналат. Бул жаңылык өз кезегинде предметти окутуунун фокусун абстракттуу-илимий, идеологиялык жана таза философиялык ыктан көркөм ыкка өзгөртөт. Көркөм чыгармага адабий талдоо (адабият таануу илимий деңгээлде) жүргүзүүнүн ордуна эстетикалык талдоо менен алмаштырууга умтулууга негиз болот» деген мазмунунда даана көрүнөт. Эгер кыргыз адабиятын жогорку класстарда окутуу жумуштарын бир гана ушул багыт менен чектесек, анда окуучуларга турмушка зарыл болгон башка иш-билгилерди үйрөтө албайбыз. Мунун өзү кыргыз адабиятын окутууда негизги максат эмне экени дагы тактала электигин билдирет. Бул кыргыз педагогикасынын жана билим берүү системасынын дүйнөлүк билим берүүчү орто мектептерден ички айырмачылыгын эсепке албагандык болуп саналат. XI классты аяктагандан кийин көпчүлүк окуучулар чоң турмушка багыт алып, коомдук-социалдык мамилелерге даяр болушу керектигин эсепке алсак, анда алар жашоого үйрөнүүнүн жолдорунун кайдан алат деген суроо чыгат.

Кыргыз элинин басып өткөн тарыхый жолунан карaганда да кыргыз балдарына билим жана тарбиянын бардык түрлөрүн көркөм чыгарманын идеялык мазмунун түшүндүрүү аркылуу калыптандырган болсо, бүгүнкү күндө аны орто мектептин базасында кайсы предмет аткара тургандыгы билим берүүнүн стандартында ачык жазылган эмес. Маселенин өзү көрсөткөндөй адам турмушун социалдык жактан «таануу» проблемасын азыркы учурда кыргыз адабиятынан бөлөк бир дагы предмет жалпы мазмунда аткара албайт.Ырас, эл турмушун окуучунун жеке позициясына калтырып, биргелешип талдоо аркылуу үйрөтүү жумуштарын орто мектептеги бир сабак кыргыз адабиятындай элестүү баяндап, класстагы бардык окуучуларга бирдей жеткиликтүү формада чагылдырып бере элек. Мунун өзү кыргыз адабияты сабагынын турмушка «жакын» экенин көрсөтүп, чыгарманы түшүндүрүүдө бир гана эстетикалык тарбия берүү позициясы менен чектелүү туура эместигин туюндуруп, адабият сабагынын ролун кеңири кароо табиятынпедагогикалык коомчулукка сунуштайт.

Анткени мына ошол эле стандарттын өзүндө окуучу сөзсүз иш-билги (компетенция) катары билүүгө тийиш болгон «баалуулук-маанилик компетенттүүлүк — бул адабиятта чагылдырылган адеп-ахлактык баалуулуктарды жана дүйнө таануу категорияларын түшүнүүгө жөндөмдүүлүгү, ушул баалуулуктарга карата өзүнүн мамилесин аныктоо, негиздөө, гуманисттик адеп-ахлактык позициясына туруу; окуучунун ар түрдүү элдердин, мезгилдердин адабиятын да жаралган дүйнөнүн картинасын өздөштүрүү тажрыйбасын жыйноо менен байланышканруханий баалуулуктарды түшүнүүгө жана өздөштүрүүгө жигердүү катышуу жөндөмдүүлүгү; көркөм образды кабыл алуу жана анын адеп-ахлактык, эстетикалыкмаңызын баамдоо жөндөмдүүлүгү» боюнча болуучу иштер бир эле тарбиянын (эстетикалык тарбия берүүнүн) чегинде жөнгө салынбай калышы мүмкүн.

Ошол себептен кыргыз адабияты программасын толук бүтүргөн окуучу чоң турмушка аралаша баштаган шартта керек болуучу мындан башка дагы иш-билгилерди (компетенцияларды) алыш үчүн инсанга багыттап окутуу адабият сабагы аркылуу жаранга жеткирүүдө акын-жазуучулардын чыгармаларын талдоо менен гана аны соңуна чыгара алат. Маселен, бала ааламдашуу доорундагы азыркы адамдын жашоосун туура таануу үчүн учурдагы чыгармалардын темасы жана идеясын башкы каармандардын образдарын талдоо аркылуу жеке, ошол эле мезгилде сабакта окуп-үйрөнүүгө сунушталган адабий чыгарманын сюжетин өздөштүрүүдөн чыккан ой корутундулар менен баалайт деген күндө да, элдин басып өткөн тарыхый жолуна салыштырып, андан жыйынтыктарды кошуп, анан өз пикирин билдириши аталган проблемага терең маани берүүнү айкындайт.

Мындай мамиле адабият сабагына жаңылык эмес, бирок азыркы окуучунун заманга карай көз карашы, дүйнө таанным түшүнүктөрү өзгөргөндүктөн, көркөм чыгарманын мисалында турмуш көйгөйүн таанып билүү сабакта көркөм чыгарманын эстетикалык мазмунун үйрөнүүгө караганда маанилүү болуп саналат. Кайсы көркөм чыгарма болбосун эл турмушу менен байланыштуу болгондуктан, ар бир окуучунун турмуштук позициясы калыптаныш үчүн анда жазылган тарыхый учурлар, андагы кишилер (образдар), алардын басып өткөн жолу жана ошол жашоо-турмуш калыптандырган адамдык позиция менен анын таасиринде болгон мүнөздөр окуучуларга адамдын өзүн жашоо кызыкчылыктарын үйрөтөт. Ошондуктан сабакта жогорку класстын окуучуларынын жаш өзгөчөлүгүнө карап, адабий материалдарды балага турмуштук окуя катары таанытуу маанилүү.

Аны турмуштан алыс көрсөтүү окуучуларга эч кандай жардам бербейт. Автордун чеберчилигин сабакта ачып көрсөтүү үчүн да мындай мамиле таасирдүү болсо, эл арасындагы түрдүү окуяларды сюжеттеги окуяларга салыштыруу менен жазылган чыгарманын кандай тарбиялык мааниси бар экенин турмуш чындыгына жакындаштырып, балдарды андан ары да китеп окуганга кызыктырышы мүмкүн. Акын-жазуучулардын алган объектиси адам турмушу, айткан идеясы турмушту таанып-билүү, артыкчылыгы ал турмушту өзү элестеткендей, көрүнүктүү, эсте калчудай деңгээлде сүрөттөп бергени менен байланыштуу кароо окуучуларга автор тууралуу таасирдүү маалыматтарды берип, чыгармачылык өз алдынчалыктарын табууга жакшы жардам берет. Ырас, жашоодо чындык ар түрдүү болот, бирок окуучулар аны чыгармага салыштырып, ар кыл варианттарда карашы сабакта көп кырдуу түшүнүктөр бар экенинен кабардар кылып, алардын арасынан бирөөнү тандоого мүмкүндүк берет. Чыгарма менен бир гана китеп окууга чакырык таштоо окуучулардын бүгүнкү күндөгү көркөм чыгармага болгон кызыгуусун ойготуп жибербейт.

Анткени анын ордун толтуруучу көркөм адабияттан тышкары көптөгөн маалымат булактары жетиштүү болгондуктан, мына искусство ушул деш баланын азыркы абалындагы психологиялык шарттарды камсыз кыла албайт. Ошондуктан сабакта көркөм чыгарманы көркөм-эстетикалык жактан окуучулар өздөрү «изилденишине» жагымдуу абал түзүп, ар бир бала өзүнүн чындыгын талкууга салып, аны реалдуу окуялардын бир нече вариантында ойлонуп, өз ою, кармаган позициясы канчалык туура экенине, туура эмес болсо жаңылыштык кайдан кетип жатканын адабияттагы көркөм образдын мисалында карооғо, эгер автор менен «пикир келишпестик» болсо, оюндагы позицияны «далилдөөгө», андан кийин кыргыздын тарыхый жолу менен салыштыруу натыйжа берээри бышык.

Кыргызстан эгемендүүлүк алгандан бери чет элдик турмуштун таасиринен улам окуучулардын көз карашы таптакыр өзгөрдү. Мындай өзгөрүүгө себеп көп, алардын бири баланын кичине кезинен коомдогу жаңылануулардылары теле көрсөтүүлөрдөгү мультфильмдер аркылуу таанып биле баштагандыгы болсо, автордук көркөм элестөөнүн өзгөчөлүгүн да ошол куруктан тартып «изилдөөгө» киришкенин эстен чыгарууга болбойт. Бул окуучу жогорку класска келип жеткенге чейин далай өзгөрүүлөргө ээ болуп, ал тургай кээ бир багыттар боюнча көз караштары калыптанып калганын эске алсак, жогорку класстын окуучуларына көркөм чыгарманын поэтикасын, тили жана стилин үйрөтүү кыргыз адабиятын окутуунун миссиясында кызыксыз жана тажатма болуп калбаш үчүн жогорку класстарга этнопедагогикалык негизде окутууну сунуш кылып жатабыз.

Мындай идея жок жерден пайда боло калган жок, ал кыргыз адабиятында мурдатан келе жаткан салттарды өркүндөтүү, окуучуга улуттук иденттүүлүгүн таанытуу, өзүн кыргыз жараны катары билип чоң турмушка аттанууга, адабият сабактары аркылуу инсанга керектүү элдик сапаттарга ээ болууга, социалдык чөйрөдө улуттук каада-салтты билип колдонууга, жалпысынан турмушка эмне керек болсо ошол иш-билгилерди (компетенцияларды) адабий чыгармалар аркылуу таанып-билүүгө жол ушул багытта деп ойлойбуз. Анын теориялык негиздери Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында, Өкмөттүн токтомдорунда, өлкөнүн билим берүү министрлигинин буйруктарында каралган.

Тактап айтканда, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы (2013-ж.), Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403-токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарты, Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүүконцепциясы (2008-ж.), Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 23-мартындагы № 201 «Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын өнүгүүсүнүн стратегиялык багыттары жөнүндө» токтому жанаКыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин 2014-жылдын 22-июлундагы № 545/1 буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мектеп окуучуларын жана окуган жаштарын тарбиялоонун 2020-жылга чейинки концепциясын бул изилдөөнү аткарууда жетекчиликке алуу зарылдыгы турат.

Жогорудагы мисалдардан көрүнгөндөй, Кыргыз Республикасында бул изилдөөнү аткаруунун мыйзамдык негиздери аталган документтерде түзүлүп, алардын мазмунудатеориялык база калыптанып калганын көрүүгө болот. Ошол мезгилде аталган документтерге таянып, азыркы жашоого ылайык келүүчү идеяларды адабий чыгармалардын аныктоо, элдин руханий, таалим-тарбиялык байлыгын адабият сабагыаркылуу мектептин жогорку классынын окуучуларына кеңири сиңирүү, андан жаштаркөз карашын табууга зарыл болгон каражаттарды талдоо жолдорун үйрөтүү маселелерин чечүү керек. Мындай мамиле адабият сабагына эле тиешелүү болбостон мектептердин жалпы билим берүүчү миссиясына кирет. Аны туура жана сапаттуу аткарыш үчүн мурда өтүлгөн сабактарга таянуу кандай маанилүү болсо, азыркы аламан жашоодо өкүм сүрүп жаткан инсандын рухий «жакырлануусун» жеңүүгө башат болуп берчү адабий-эстетикалык негизделүү, образдын аракети менен кийин кездешчү кырдаалда туура жол табууга үйрөтүү жогорку класстын окуучуларына этнопедагогикалык негизде билим берүүнүн талапка жооп берээрин айкындайт. Ырас, ал мурдатан калыптанган сабактарды ошол турушунда колдонуу дегенге жатпайт. Бул жаңы стандарттык ченемдер менен каралууга тийиш, демек анын окуу жүгүнүн аткарууда өзүнө таандык милдеттери бар экени, ал окуу программасында чагылдырылган шартта окуу процессинде жолго коюлушу керек, мунсуз коомчулуктун талабы жүзөгө ашпайт.

Адабияттар

1. *Рысбаев С. Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы / С. Рысбаев.— Б., 2006.— 364 — б.*
2. *Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү мектептеринин 10–11-класстары үчүн «Кыргыз адабияты» курсу боюнча предметтик стандарты.— Б., 2018.— 3-бет.*
3. *Кыдыралиев К. Этнопедагогика — улуттук нуктагы таанып-билүүнүн жана тарбиялоонун булагы / К. Кыдыралиев.— Б., 2010.— 488 — б.*
4. *Кенжешев К. Д. Орто мектептерде кыргыз адабиятын этнопедагогикалык негизде окутуунун методикасы жана анын милдеттери / К. Д. Кенжешев // К. Карасаев атындагы БМУ жарчысы.— 2016.— № 1. — 149 — б.*
5. *Кенжешев К. Д. Орто мектептерде кыргыз адабиятын этнопедагогикалык негизде окутуунун методикасы жана анын милдеттери / К. Д. Кенжешев // К. Карасаев атындагы БГУ жарчысы.— 2017.— № 3. – 52 – б.*